

Cartea Faptele apostolilor

LECTȚIA
UNU

CONTEXTUL CĂRȚII FAPTELE APOSTOLILOR

THIRD MILLENNIUM
MINISTRIES

Biblical Education. For the World. For Free.

Pentru materiale video, suporturi de curs și alte resurse, vizitați Third Millennium Ministries la adresa thirdmill.org.

© 2012 by Third Millennium Ministries

Toate drepturile rezervate. Fără permisiunea scrisă a editurii Third Millennium Ministries, Inc., P.O. Box 300769, Fern Park, Florida 32730-0769, nicio porțiune din această publicație nu poate fi reprodusă în scopuri comerciale, în nicio formă și prin niciun mijloc, cu excepția unor citate scurte în vederea recenziei, comentariului sau studiului.

Dacă nu există alte precizări, toate citatele biblice sunt din Sfânta Scriptură – Biblia versiunea Dumitru Cornilescu revizuită. Copyrightul Bibliei Cornilescu © 1924 aparține British and Foreign Bible Society (Societatea Biblică pentru Răspândirea Bibliei în Anglia și Străinătate). Copyrightul © 2010 ediției revizuite în limba română aparține Societății Biblice Interconfesionale din România, cu aprobarea British and Foreign Bible Society.

DESPRE THIRD MILLENNIUM MINISTRIES

Înființată în 1997, Third Millennium Ministries este o organizație creștină nonprofit care furnizează **educație biblică gratuită în întreaga lume**. Ca răspuns la nevoia tot mai mare de formare biblică judicioasă a liderilor creștini de pe mapamond, noi creăm o programă de seminar multimedia ușor de folosit, finanțată prin donații, în cinci limbi de mare circulație (engleză, spaniolă, rusă, chineză mandarină și arabă) și o distribuim gratuit celor care au cea mai mare nevoie de ea, mai cu seamă liderilor creștini care nu au acces la educația tradițională sau nu și-o pot permite. Toate lecțiile sunt scrise, concepute și produse intern și sunt similare ca stil și calitate celor de pe History Channel[®]. Această metodă originală și eficientă pentru formarea liderilor creștini s-a dovedit foarte efecace în întreaga lume. Am câștigat Premiul Telly pentru o producție video remarcabilă în domeniul educației și utilizării animației, iar programa noastră este folosită în prezent în peste 150 de țări. Materialele Third Millennium apar sub formă de DVD-uri, materiale tipărite, *streaming* pe internet, transmisie televizată prin satelit și emisiuni de radio și televiziune.

Pentru informații suplimentare despre lucrarea noastră de slujire și pentru a afla cum vă puteți implica, vă rugăm să vizitați <http://thirdmill.org>.

Cuprins

I. Introducere.....	1
II. Autorul.....	1
A. Evanghelia lui Luca	2
1. Explicite	2
2. Implicite	3
B. Biserica primară	3
1. Manuscrisele	4
2. Liderii bisericii primare	4
C. Noul Testament	5
1. Indicii	6
2. Luca	6
III. Cadrul istoric	7
A. Data	7
1. După 70 d.H.	8
2. Înainte de 70 d.H.	8
B. Auditoriul initial	9
1. Teofil	9
2. Auditoriul extins	10
C. Contextul social	10
1. Imperiul roman	11
2. Evrei	12
IV. Contextul teologic	14
A. Vechiul Testament	14
1. Istoria	14
2. Israel	16
B. Împărăția lui Dumnezeu	18
1. Teologia evreiască	18
2. Ioan Botezătorul	19
3. Teologia creștină	20
C. Evanghelia lui Luca	21
1. Isus	22
2. Apostolii	23
V. Concluzie	24

Cartea Faptele apostolilor

Lecția unu

Contextul cărții Faptele apostolilor

INTRODUCERE

Marele compozitor german Ludwig van Beethoven a rămas în memorie în lumea întreagă pentru compozițiile sale frumoase și pline de talent. Dar, oricât ar fi de minunate partiturile muzicale în sine, lucrările sale sunt și mai impresionate când ne amintim că Beethoven a suferit o pierdere progresivă a auzului, care a început din tinerețe. De fapt, rămânem uimiți când ne dăm seama că a scris multe capodopere când era complet surd. Dacă cunoaștem contextul vieții sale, muzica lui Beethoven devine mult mai impresionantă.

Aprecierea Scripturii este similară cu aprecierea lui Beethoven. Nu este greu să vedem puterea și claritatea cu care diversele cărți ale Bibliei proclamă revelația lui Dumnezeu. Dar, când aflăm despre contextul în care au trăit scriitorii Bibliei, despre lumea, viața și scopurile lor, înțelegerea și aprecierea Scripturii devine mult mai profundă.

Aceasta este prima lecție din ciclul *Cartea Faptele apostolilor*. În acest ciclu vom explora a cincea carte a Noului Testament, numită adesea Faptele apostolilor sau simplu Fapte. Am intitulat această lecție „Contextul cărții Faptele apostolilor“ și vom analiza câteva lucruri esențiale ce ne vor ajuta să înțelegem și să apreciem mai profund și mai clar învățăturile acestei cărți.

Lecția noastră va aborda trei aspecte cruciale ale contextului Faptelor. Mai întâi, vom vedea cine este autorul cărții. În al doilea rând, vom analiza cadrul istoric. Și, în al treilea rând, vom explora contextul teologic. Să începem cu autorul Faptelor.

AUTORUL

La fel ca întreaga Scriptură, cartea Fapte a fost inspirată de Duhul Sfânt. Însă inspirația sa divină nu ar trebui să ne facă să acordăm mai puțină atenție autorilor ei umani. Duhul Sfânt a păzit scrierile originale ale Scripturii de erori, dar totuși a folosit personalitatea, contextul și intențiile scriitorilor ei umani.

Prin tradiție, Fapte i-a fost atribuită lui Luca, autorul celei de-a treia evanghelii. Dar nici a treia evanghelie și nici Fapte nu menționează în mod specific numele autorului. Prin urmare, ar trebui să vedem care sunt motivele pentru a susține opinia tradițională conform căreia autorul este Luca.

Vom cerceta paternitatea literară a Faptelor din trei puncte de vedere. În primul rând, vom compara Fapte cu Evanghelia lui Luca. În al doilea rând, vom examina istoria bisericii primare și mărturia ei referitoare la paternitatea literară a lui Luca. Și în al

treilea rând, vom analiza pe scurt alte aspecte ale Noului Testament care arată că Luca a scris aceste cărți. Haideti să vedem mai întâi ce putem afla despre autorul Faptelor din Evanghelia lui Luca.

EVANGHELIA LUI LUCA

Când comparăm cartea Fapte cu a treia evanghelie, ies la iveală două tipuri de dovezi care sugerează cu tărie că ambele cărți sunt scrise de o singură persoană. Pe de o parte, în ambele cărți există informații explicite, menționate direct, care indică în această direcție. Pe de altă parte, există și dovezi implicite din stilul și conținutul acestor cărți. Să începem cu dovezile explicite care indică un autor comun al ambelor cărți.

Explicite

În Fapte 1:1, prologul cărții Fapte, citim aceste cuvinte:

Teofile, în cea dintâi carte a mea am vorbit despre tot ce a început Isus să facă și să învețe pe oameni (Fapte 1:1).

Aici autorul vorbește despre „cea dintâi carte“ a sa, însemnând că Fapte este al doilea din cel puțin două volume. De asemenea, el arată că a scris această carte unei persoane pe nume Teofil. Ascultați prologul similar din Luca 1:1-4:

Fiindcă mulți s-au apucat să alcătuiască o istorisire amănunțită despre lucrurile care s-au petrecut printre noi, după cum ni le-au încredințat cei ce le-au văzut cu ochii lor de la început și au ajuns slujitori ai Cuvântului, am găsit și eu cu cale, prea alesule Teofile, după ce am făcut cercetări cu de-amănuntul asupra tuturor acestor lucruri de la obârșia lor, să ți le scriu în șir unele după altele, ca să poți cunoaște astfel temeinicia învățăturilor pe care le-ai primit prin viu grai (Luca 1: 1-4).

Încă o dată, acest pasaj se referă la cineva pe nume Teofil. Dar nu se face nicio referire la o carte anterioară.

Și Fapte și a treia evanghelie îi sunt dedicate lui Teofil, iar Fapte face referire la „cea dintâi carte.“ Acestea sunt dovezi solide că autorul acestor cărți a scris cel puțin două volume, Evanghelia lui Luca fiind primul și Fapte al doilea. De fapt, legătura dintre aceste două prologuri reflectă un obicei literar antic pentru cazul în care un autor scria lucrări în două volume. Josephus, de pildă, a scris o lucrare în două volume intitulată Împotriva lui Apion, care are prefete similare în ambele volume.

Dincolo de aceste legături explicite, există de asemenea corelații implicite între Fapte și a treia evanghelie, care indică un autor comun. Un număr de cercetători ai Noului Testament au scos în evidență asemănări între cele două cărți. Timpul ne permite

să le menționăm doar pe scurt, dar ele oferă dovezi implicite semnificative în favoarea unui autor comun.

Implicite

Așa cum tocmai am văzut, Luca 1:1-4 afirmă faptul că autorul cercetase diferite surse și că realizase o relatare ordonată pentru Teofil. Așadar, nu ar trebui să ne surprindă că un număr de cercetători au remarcat că relatările din Evanghelia lui Luca și cartea Fapte sunt ordonate și structurate în mod asemănător. Există, de asemenea, câteva asemănări în structura compozițională a cărților. Acestea sunt scrise într-un stil episodic și au cam aceeași lungime, fiecare umplând un sul de dimensiuni standard.

Mai mult decât atât, în ambele cărți există o lungime cronologică asemănătoare. Și Luca și Fapte acoperă aproximativ același număr de ani. De asemenea, există teme paralele între cele două cărți. De exemplu: apogeul evangheliei este reprezentat de drumul lui Isus către arestarea, judecata, suferința, moartea și biruința din Ierusalim, capitala iudaismului și locul puterii monarhice evreiești. Corespunzător acestuia, cartea Fapte se încheie cu călătoria apostolului Pavel spre Roma, începând cu arestarea, judecata și suferința sa și terminând cu proclamarea victorioasă a evangheliei lui Hristos în capitala puterii imperiale a lumii.

Mai mult decât atât, între cărți există asemănări deoarece fac parte din aceeași istorisire. Ne-am putea gândi la faptul că în Evanghelia lui Luca apar așteptări care nu sunt împlinite până în cartea Fapte. De exemplu, la începutul lui Luca, Simeon cel credincios a declarat că Isus va fi o lumină pentru neevrei. Ascultați cuvintele lui din Luca 2:30-32:

Căci au văzut ochii mei mântuirea Ta, pe care ai pregătit-o să fie înaintea tuturor popoarelor, lumina care să lumineze Neamurile și slava poporului Tău, Israel (Luca 2:30-32).

În Evanghelia lui Luca, lucrarea de slujire a lui Isus explică mântuirea lui Dumnezeu și făgăduința dată Israelului. Dar numai în Fapte vedem mântuirea lui Dumnezeu slujind ca lumină a revelației pentru neevrei într-un mod semnificativ. Aceste asemănări și altele indică o viziune istorico-răscumpărătoare comună între cele două lucrări și un scop și o credință comune. Iar aceste asemănări sugerează, de asemenea, că avem în față lucrările unui singur autor.

BISERICA PRIMARĂ

După ce am văzut o parte dintre dovezile ce indică un comun autor în Fapte și Evanghelia lui Luca, suntem gata să examinăm dovezile aduse de istoria bisericii primare. Începând cu secolul al II-lea și până în secolul al IV-lea d.H., biserica primară a mărturisit că Luca, tovarășul de călătorie al lui Pavel, este atât autorul Faptelor, cât și al Evangheliei lui Luca. Vom examina pe scurt aceste dovezi în două moduri. Mai întâi,

vom vedea manuscrisele timpurii ale Bibliei și referitoare la Biblie. Apoi vom vedea ce au scris liderii bisericii primare despre faptul că autorul este Luca. Să începem cu dovada unor manuscrise străvechi.

Manuscrisele

Un manuscris foarte vechi, numit Papirusul 75, a fost descoperit în 1952 în Egipt. Este scris pe papirus și cuprinde unele din cele mai vechi dovezi manuscrise ale Noului Testament pe care le avem. Pesemne că a fost copiat la un moment dat între anii 175 și 200 d.H. și cuprinde porțiuni mari din Evanghelia lui Luca și din Evanghelia lui Ioan. Între textele celor două evanghelii sunt scrise două descrieri ale conținutului lor. După încheierea Evangheliei lui Luca, manuscrisul conține cuvintele „*euangelion kata Loukan*,” sau „Evanghelia după Luca.” și imediat după aceste cuvinte este expresia „*euangelion kata Ioannan*,” sau „Evanghelia după Ioan.” Aceste note arată că materialul dinaintea cuvintelor „Evanghelia după Luca” a fost identificat drept Evanghelia lui Luca. Această dovadă manuscrisă arată că încă de la început se credea că Luca a scris a treia evanghelie. Și, prin extrapolare, îl indică pe Luca și ca autor al Faptelor.

În al doilea rând, Fragmentul muratorian, datat în preajma anilor 170-180 d.H., este cel mai vechi document cunoscut care enumeră cărțile Noului Testament pe care biserica primară le considera canonice. După ce declară că Luca este autorul Evangheliei lui Luca, acesta îl arată în mod explicit tot pe el și ca autor al Faptelor. În liniile 34 până la 36 citim aceste cuvinte:

În plus, faptele tuturor apostolilor au fost scrise într-o carte ... Luca a strâns evenimentele care au avut loc în prezența lui.

Această afirmație indică faptul că în secolul al II-lea se credea pe scară largă că Luca este autorul Faptelor și că fusese martor cel puțin la o parte din evenimentele descrise în ea.

În al treilea rând, așa numitul Prolog anti-marcionit, o introducere a celei de-a treia evanghelii scrisă în preajma anilor 160-180 d.H., descrie paternitatea literară a lui Luca și a Faptelor în acest mod:

Luca, mișcat de Duhul Sfânt, a compus toată această evanghelie ... și, după aceea, același Luca a scris Faptele apostolilor.

În afara acestor dovezi manuscrise timpurii, avem și mărturia liderilor bisericii primare, care arată că Luca este autorul celei de-a treia evanghelii și al cărții Fapte.

Liderii bisericii primare

Irineu, unul din părinții bisericii, care a trăit din cca 130 până în 202 d.H., considera că Luca este autorul celei de-a treia evanghelii. În lucrarea *Împotriva ereziilor*, Cartea a 3-a, Capitolul 1, Partea 1, a scris așa:

De asemenea, Luca, însoțitorul lui Pavel, a consemnat într-o carte evanghelia predicată de el.

Aici, Irineu a făcut referire la Fapte ca fiind cartea ce consemnează evanghelia predicată de Pavel. Cuvintele lui sunt importante deoarece dovezi istorice temeinice arată că Irineu avea acces la informații direct de la sursă în privința faptului că Luca e autorul Faptelor.

Și Clement de Alexandria, care a trăit din cca 150 până în 215 d.H., l-a numit tot pe Luca drept autor al Faptelor. În Cartea a 5-a, Capitolul 12, al lucrării Stromata, sau diverse probleme, a scris aceste cuvinte:

În Faptele apostolilor, Luca relatează că Pavel a spus: „Bărbați atenieni, văd că în toate lucrurile sunteți prea superstițioși.“

Iar Tertulian, care a trăit din 155 până în 230 d.H., a scris aceste cuvinte în lucrarea Împotriva lui Marcion, Cartea a 4-a, Capitolul 2:

De aceea, dintre apostoli, Ioan și Matei sunt primii care ne insuflă credința ... Luca și Marcu o reînnoiesc mai apoi.

Aici, Tertulian i-a atribuit în mod concret a treia evanghelie lui Luca.

În cele din urmă, Eusebiu, marele istoric al bisericii, care a scris în preajma anului 323 d.H., l-a menționat pe Luca drept autor al Faptelor în Cartea 1, Capitolul 5, Partea a 3-a, din *Istoria ecleziastică*. Ascultați ce a scris aici:

Luca ... a menționat recensământul în Fapte.

Pe lângă aceste tipuri de declarații afirmative, este frapant că în literatura bisericii primare nu există nici măcar o indicație că altcineva decât Luca a scris a treia evanghelie și Fapte, chiar dacă el nu a fost niciodată desemnat ca apostol. Datorită unor astfel de indicii, avem motive să credem că biserica primară nu a născocit paternitatea literară a lui Luca, ci pur și simplu a transmis mai departe ceea ce a primit ca adevăr: că Luca a scris ambele cărți.

NOUL TESTAMENT

Până acum am văzut că există motive întemeiate să spunem că Fapte și a treia evanghelie au același autor și că biserica primară a mărturisit că acest unic autor a fost Luca. Să vedem acum ce putem deduce despre Luca din alte părți ale Noului Testament.

Vom examina aceste dovezi în două moduri. În primul rând, vom observa unele indicii obținute din Noul Testament despre autorul nostru anonim. Și, în al doilea rând, vom compara aceste indicii cu informațiile pe care le avem despre Luca. Să vedem mai întâi indiciile referitoare la autor.

Indicii

Așa cum am spus deja, autorul Faptelor nu s-a identificat dându-și numele. Se pare că nu a simțit nevoia să se identifice pentru Teofil, protectorul său. În Luca 1:3 a spus doar: „am găsit și eu cu cale ... să ți le scriu,” iar în Fapte 1:1 a spus: „în cea dintâi carte a mea, am vorbit.“ Autorul a pornit de la ipoteza că protectorul său știe cine e. Și, cu toate că asta nu a fost o problemă pentru Teofil, a ridicat multe întrebări pentru cititorii din ziua de azi.

În același timp, sunt câteva lucruri pe care ni le spune Noul Testament despre autor. În primul rând, nu era apostol. De fapt, probabil că a venit la credință după înălțarea lui Isus la cer. Ascultați aceste amănunte din Evanghelia lui Luca 1:1-2:

Fiindcă mulți s-au apucat să alcătuiască o istorisire amănunțită despre lucrurile care s-au petrecut printre noi, după cum ni le-au încredințat cei ce le-au văzut cu ochii lor de la început și au ajuns slujitori ai Cuvântului (Luca 1:1-2).

Atunci când autorul a spus că evenimentele din viața lui Isus ne-au fost transmise, a indicat că el nu a fost martor ocular al vieții Lui.

În al doilea rând, stilul limbii grecești din Fapte și Evanghelia lui Luca arată că autorul avea o educație aleasă. Multe cărți ale Noului Testament sunt scrise într-o greacă destul de comună, chiar nerafinată. Dar Evanghelia lui Luca și Faptele dau dovadă de mai mult rafinament în folosirea limbajului.

În al treilea rând, a doua jumătate a Faptelor arată că autorul era unul din tovarășii de călătorie apropiați ai lui Pavel. În primele capitole ale cărții, narațiunea este constant la persoana a treia. Dar, începând cu Fapte 16, narațiunea adoptă frecvent o vorbire la persoana întâi, folosind cuvinte precum „noi” și „nouă.” Găsim acest tip de limbaj în Fapte 16:10-17; 20:5-15; 21:1-18; și 27:1-28:16. Aceste pasaje arată că scriitorul l-a însoțit pe Pavel pe tot parcursul ultimelor călătorii misionare și în călătoria de la Cezareea la Roma.

Acum, că avem unele indicii despre autorul nostru, suntem în măsură să vedem cât de bine corespund aceste amănunte cu ceea ce știm noi despre Luca.

Luca

Să recapitulăm ce știm despre autorul cărților Luca și Fapte. El nu era apostol; pare să fi avut o educație aleasă și i-a fost tovarăș de călătorie lui Pavel. Cum corespund aceste detalii cu ceea ce știm noi despre Luca?

Ei bine, mai întâi de toate, Luca nu era apostol. Apostolii au avut un rol de temelie pentru biserică, exercitând o autoritate unică în numele lui Hristos, pentru a statornici biserică și a o păzi de greșeli și probleme. Și, potrivit cu Fapte 1:21-22, apostolii trebuiau să fie pregătiți chiar de Isus. Dar Luca nu l-a întâlnit niciodată personal pe Isus și nu a pretins vreodată genul de autoritate pe care o aveau apostolii, ci a fost doar un sprijinitor credincios al strădaniilor misionare ale lui Pavel. El a fost

slujitorul unui apostol sau, așa cum l-a descris Pavel în versetul 24 din Filimon, tovarășul de lucru al unui apostol.

În al doilea rând, probabil că Luca a avut o educație aleasă. Putem deduce acest lucru din Coloseni 4:14, unde Pavel a spus că Luca era doctor. Deși pe vremea Noului Testament medicina nu era o disciplină atât de clar definită ca în zilele noastre, totuși necesita o persoană pricepută și talentată.

În al treilea rând, Luca a fost tovarășul de călătorie al lui Pavel. Apostolul Pavel a menționat că Luca a călătorit cu el în Coloseni 4:14, 2 Timotei 4:11 și Filimon, versetul 24.

Putem rezuma problema paternității literare a cărții Fapte după cum urmează. Există o mulțime de dovezi istorice care indică spre Luca drept autor al Faptelor. Luca și Fapte au un autor comun. Mărturia bisericii primare îl prezintă în mod constant pe Luca drept autor. Iar datele biblice sunt în concordanță cu această idee. În lumina acestor dovezi, avem motive întemeiate să credem că Luca a fost autorul ambelor cărți: a treia evanghelie și Fapte. Și ar trebui să ne amintim întotdeauna că Luca a avut acces deplin la subiectul pe care l-a descris, aflându-se în imediata apropiere a acestuia.

CADRUL ISTORIC

Acum, că am analizat paternitatea literară a lui Luca, suntem gata să ne îndreptăm atenția către cadrul istoric al Faptelor. Când a scris Luca? Și pentru cine a compus cartea Fapte?

În cercetarea cadrului istoric al Faptelor vom analiza trei subiecte. În primul rând, vom examina data scrierii Faptelor, căutând să vedem când a scris Luca. În al doilea rând, vom căuta să vedem care au fost auditoriul inițial al cărții. Și, în al treilea rând, vom explora contextual social al auditoriului său. Analizarea acestor chestiuni ne va ajuta să clarificăm și mai mult apropierea lui Luca de evenimentele relatate. De asemenea, ne va ajuta să înțelegem mai bine și mai complet impactul ce l-a avut evanghelia în primul secol. Să începem cu data scrierii cărții.

DATA

Deși au existat multe opinii cu privire la momentul scrierii cărții Fapte, în general putem încadra părerile cercetătorilor Noului Testament în două orientări de bază. Pe de o parte, unii au susținut că Luca a scris după distrugerea Templului din Ierusalim din anul 70 d.H., iar pe de altă parte, alții au susținut că a scris înainte de distrugerea Templului. Evenimentele tragice din anul 70 d.H. au fost cruciale pentru istoria evreilor și din acest motiv este util să analizăm opiniile pe această temă în funcție de aceste evenimente. Vom examina fiecare dintre aceste concepții, începând cu posibilitatea ca Luca să fi scris după anul 70 d.H.

După 70 d.H.

Cercetătorii care susțin că Fapte a fost scrisă după 70 d.H. își bazează punctul de vedere pe câteva argumente. De exemplu, mulți au afirmat că optimismul cărții Fapte indică o dată între 80 și 90 d.H. După părerea lor, Fapte e prea optimistă în legătură cu biserica primară ca să fi fost scrisă mai devreme de această dată, fiind o privire nostalgică asupra bisericii primare, ce necesită trecerea multor ani de la evenimentele respective. Însă această concepție trece cu vederea maniera obiectivă în care se ocupă Fapte de tot felul de probleme din biserică și din afara ei.

În cea mai mare parte, cei care cred că Fapte a fost scrisă după 70 d.H. sunt de această părere întrucât consideră că o parte din materialul cărții are la bază lucrările istoricului evreu Josephus.

Scrierile relevante ale lui Josephus nu au fost compuse mai devreme de 79 d.H. și nu ar fi putut fi disponibile pe scară largă cu mult înainte de anul 85 d.H. Prin urmare, cei care cred că Fapte are la bază lucrările lui Josephus, conchid că nu a fost scrisă înainte de 79 d.H., ci probabil la un moment dat după 85 d.H.

Deși susținătorii acestei concepții au arătat multe legături între Fapte și lucrările lui Josephus, noi vom trece în revistă doar patru dintre acestea.

În primul rând, Fapte 5:36 îl menționează pe Teuda, un revoluționar evreu care e posibil să fi fost menționat în cartea a 20-a, partea a 97-a, din Antichitățile lui Josephus. În al doilea rând, Faptele 5:37 îl menționează pe revoluționarul Iuda Galileeanul, care apare în cartea a 2-a, părțile 117 și 118, din cartea lui Josephus Războaiele evreilor și în cartea a 18-a, părțile 1 până la a 8-a din Antichități. În al treilea rând, revoluționarul numit Egipteanul în Fapte 21:38 este posibil să apară în cartea a 2-a, părțile 261 până la 263 din Războaiele evreilor și în cartea a 20-a, partea 171, din Antichități. Și, în al patrulea rând, un număr de exegeți au argumentat și că descrierea morții lui Irod din Fapte 12:19-23 are la bază cartea a 19-a, părțile 343 până la 352 din Antichități.

În ciuda numărului de exegeți care au urmat această linie de gândire, trebuie să precizăm că paralelele dintre Fapte și scrierile lui Josephus nu demonstrează că Fapte s-a bazat pe lucrările lui. De fapt, descrierea evenimentelor din Fapte diferă de descrierile lui Josephus. Așadar, pare mai probabil ca Fapte și Josephus să fi redat pur și simplu evenimente istorice binecunoscute, separat sau pe baza unor surse comune. Din moment ce persoanele menționate au fost personalități istorice relativ cunoscute, nu ar trebui să ne surprindă că nu sunt amintite doar de o singură relatare istorică. Și, mai mult decât atât, în cazul lui Teuda avem de-a face cu un nume des întâlnit. Este posibil să fie avute în vedere două persoane diferite cu același nume.

Înainte de 70 d.H.

Al doilea punct de vedere important privind data Faptelor este acela că a fost scrisă înainte de distrugerea Templului din 70 d.H. Există multe dovezi în favoarea acestei date mai vechi, dar noi ne vom concentra pe ceea ce putem conchide din ultima scenă din Fapte.

Ascultați ultimele două versete, Fapte 28:30-31. Acolo Luca a scris aceste cuvinte despre Pavel:

Pavel a rămas doi ani întregi într-o casă pe care o luase cu chirie. Primea pe toți care veneau să-l vadă, propovăduia Împărăția lui Dumnezeu și învăța pe oameni, cu toată îndrăzneala și fără nicio piedică, cele privitoare la Domnul Isus Hristos (Fapte 28:30-31).

Cartea Fapte se încheie cu Pavel în arest la domiciliu la Roma, proclamând cu îndrăzneală evanghelia creștină. Acest final oferă dovezi importante pentru a crede că Fapte a fost scrisă înainte de 70 d.H.

În primul rând, descrierea făcută de Luca lucrării de slujire a lui Pavel se oprește imediat înainte de un eveniment crucial ce a avut loc în 64 d.H. În acel an, Nero a dat vina pe creștini pentru incendiul devastator din Roma și a început să-i persecute. Ar fi fost ciudat ca Luca să nu menționeze așa o turnură a evenimentelor, dacă aceasta ar fi avut deja loc înainte de a scrie cartea Fapte.

În al doilea rând, se consideră că Pavel a fost martirizat în perioada persecuției bisericii de către Nero, probabil în 65 d.H. sau la scurt timp după aceea. Dacă Fapte ar fi fost scrisă după acest eveniment, în mod aproape sigur ar fi menționat martiriul lui Pavel unul din cele mai proeminente personaje ale cărții.

În al treilea rând, distrugerea Templului evreiesc din Ierusalim din 70 d.H. a afectat semnificativ relațiile dintre evreii și neevreii din biserică. Cartea Fapte se axează pe aceste relații în multe locuri. Deci, pare destul de improbabil că Fapte să omită distrugerea Templului dacă aceasta ar fi avut loc.

Având în vedere aceste informații, cel mai corect pare să concluzionăm că Luca a terminat Fapte aproape de perioada întemnițării și lucrării lui Pavel din Roma, din 60-62 d.H., ultimul detaliu istoric menționat în carte.

AUDITORIUL INIȚIAL

Reținând ce am înțeles privind data mai veche a Faptelor, ar trebui să trecem la al doilea aspect al cadrului istoric al Faptelor: destinatarii inițiali ai lucrării lui Luca. Cunoașterea cititorilor la care a căutat să ajungă Luca prin cartea Fapte este crucială pentru înțelegerea lucrării sale.

Vom examina destinatarii inițiali ai Faptelor în două moduri. Mai întâi, vom analiza dedicația explicită a cărții către Teofil. În al doilea rând, vom explora posibilitatea ca Fapte să fi fost menită și unui public mai larg. Să începem cu Teofil ca primul cititor al lui Luca.

Teofil

Prologurile lui Luca sugerează că Teofil era protectorul său, cel care a comandat scrierea. Așa cum am văzut în Luca 1:3 și Fapte 1:1, Luca și-a dedicat lucrările lui

Teofil. Mai mult, în Luca 1:3 Luca l-a numit pe Teofil prea alesule Teofile. El a folosit termenul „prea ales“ (kratistos în greacă) ca o expresie de cinste. Această terminologie i-a făcut pe mulți să creadă că Teofil era bogatul său protector.

Dar relația dintre Luca și Teofil era mult mai complexă decât simplul patronaj. Prin citirea cărților Luca și Fapte, Teofil a devenit elevul lui Luca. Putem vedea acest aspect al relației dintre Teofil și Luca în prologul Evangheliei lui Luca.

În Luca 1:3-4 citim aceste cuvinte:

Am găsit și eu cu cale, prea alesule Teofile, după ce am făcut cercetări cu de-amănuntul asupra tuturor acestor lucruri de la obârșia lor, să îți le scriu în șir unele după altele, ca să poți cunoaște astfel temeinicia învățăturilor pe care le-ai primit prin viu grai (Luca 1:3-4).

Așa cum indică acest pasaj, cartea lui Luca a fost menită în parte pentru ca Teofil să poată cunoaște temeinicia lucrurilor în care fusese învățat. Pe scurt, Luca a scris pentru a-l învăța pe Teofil.

După ce am văzut că Luca l-a menționat pe Teofil în mod explicit ca primul său cititor, este util să ne gândim la auditoriul inițial ai lui Luca în termeni extinși.

Auditoriul extins

Din ceea ce am citit în alte părți ale Noului Testament, nu este greu să vedem că biserica din primul secol s-a luptat cu un număr de probleme pe care Luca le-a abordat în cartea Fapte. Istorisirea lui Luca a menționat vrajba dintre credincioșii evrei și neevrei și dezbinările în funcție de conducerea diverșilor apostoli și învățători. Relatarea sa trece în revistă erorile doctrinale introduse de învățătorii falși. De asemenea, cartea Fapte vorbește despre vrajba dintre biserică și conducerea civilă. Se concentrează pe problemele cu care s-au confruntat femeile și săracii. Relatează persecuțiile, suferințele și întemnițările. Fapte abordează aceste dificultăți doctrinale, morale și practice deoarece biserica în general se confrunta cu aceste probleme în primele decenii.

Deoarece Luca a scris cartea Fapte pentru a trata o gamă foarte largă de probleme, pare rezonabil să presupunem că a intenționat ca lucrarea lui să fie citită de mulți credincioși. A fost interesat să-l ajute atât pe Teofil, cât și biserica primară în general, să facă față provocărilor pe care le-au întâmpinat.

CONTEXTUL SOCIAL

După ce am analizat data și destinatarii inițiali ai cărții Fapte, suntem gata să abordăm al treia subiect: contextul social general al lucrării lui Luca — în ce fel de lume a fost scrisă cartea Fapte. Cu cât putem înțelege mai multe despre forțele sociale în acțiune pe vremea lui Luca, cu atât vom fi mai bine echipați pentru a pricepe multe caracteristici ale cărții sale.

Vom studia contextul social al Faptelor analizând două caracteristici principale ale vieții din biserica primului secol: prima dată, stăpânirea și puterea imperiului roman, iar în al doilea rând, noua relație dintre biserică și evrei. Să vorbim mai întâi despre imperiul roman.

Imperiul roman

Până în momentul în care Luca a scris cartea Fapte, imperiul roman cucerise și controla întreaga lume mediteraneană și se întinsese până la Britania de astăzi, la Africa de Nord și părți din Asia. Pe vremea bisericii primare, imperiul era încă în creștere, anexând tot mai multe popoare și teritorii. În acest timp, el a influențat profund toate aspectele societății prin valorile, scopurile și convingerile sale caracteristice.

Fără nicio îndoială, cea mai mare influență pe care a avut-o Roma asupra teritoriilor cucerite a fost de natură politică și economică. Una din principalele preocupări politice ale imperiului roman a fost să asigure pacea și loialitatea în cadrul imperiului, prin exercitarea unui control viguros asupra autorităților locale.

Națiunilor cucerite li se permitea o măsură de autonomie locală, dar administrația locală era adesea reconfigurată și era întotdeauna supusă ierarhiei romane. De pildă, cartea Fapte menționează doi guvernatori romani în Cezareea, Felix și Festus, care au condus întregul teritoriu al Iudeii de la Cezareea. Pe lângă supravegherea dărilor, ei erau responsabili cu menținerea păcii și ordinii în partea lor de imperiu.

De asemenea, imperiul a avut o influență culturală și politică, prin integrarea cetățenilor romani în populația națiunilor cucerite.

Deseori, Roma oferea forțelor militare în retragere pământ în teritoriile nou cucerite. Această practică înființa enclave de cetățeni romani loiali peste tot în imperiu și promova valorile și angajamentele Romei atât în cadrul oficial, cât și în cel social. Din acest motiv, cartea Fapte menționează din când în când oameni din Roma. Chiar de la Cincizecime, în Fapte 2:10-11 citim că acolo erau „oaspeți din Roma, iudei sau prozeliți.“ Din nou, Corneliu, centurionul roman cu frică de Dumnezeu din Fapte 10, joacă un rol important în răspândirea evangheliei în Fapte.

Pe lângă toate acestea, culturile locale erau influențate de lucrările publice romane, cum ar fi drumurile, clădirile sofisticate și locurile publice de întrunire. Acest aspect al stăpânirii romane explică cum Pavel și alții au călătorit atât de nestânjeniți și în condiții de siguranță în eforturile lor misionare. Apostolii au folosit aceste locuri publice de întâlnire și pentru a proclama evanghelia când călătoreau dintr-un loc în altul.

Poate că cea mai importantă caracteristică a imperiului roman pentru biserica primară a fost influența sa asupra religiilor popoarelor cucerite.

La vremea scrierii lui Luca, un om se afla în centrul întregului imperiu roman: cezarul. Împăratul sau cezarul nu era văzut doar ca domn al poporului și împărăției sale, ci și ca *soter* sau mântuitorul poporului. Potrivit propagandei romane, cezarii își izbăveau poporul din haos și întuneric. Iar extinderea imperiului roman era prezentată ca o extindere a mântuirii sale, eliberând popoarele de sub tirania regilor locali și aducându-le pe toate sub stăpânirea binevoitoare a Romei.

În cele mai multe locuri, popoarelor cucerite li se îngăduia să-și continue multe din propriile practici religioase, dar li se cerea să mărturisească superioritatea cezarului și

a zeilor romani tradiționali. În multe privințe, majoritatea evreilor și creștinilor din primul secol erau supuși respectabili ai Romei, dar evreii și creștinii credincioși refuzau să recunoască supremația religiei romane. Imperiul roman a desemnat credința evreiască drept *religio licita* sau religie legală și a tolerat credința creștină cât de mult posibil – cu toate că reprima totuși ambele grupuri.

Prin controlul guvernării, al populației, al lucrărilor publice și al religiei, Roma a încercat să-și răspândească influența oriunde a putut.

Acum, că am văzut contextul social a Faptelor în ceea ce privește influențele imperiului roman, suntem gata să examinăm o altă dimensiune crucială a situației sociale de pe vremea lui Luca: relația dintre evreii necredincioși și biserica creștină primară.

Evreii

Vom cerceta relația dintre evrei și biserica primară observând mai întâi legătura profundă dintre ei și apoi explorând diferențele fundamentale. Să începem cu legătura dintre aceste două grupuri.

Biserica primară avea o moștenire comună cu poporul evreu. Oricât ar fi de evident acest lucru, în lumea de azi trebuie să ne reamintim adesea că Isus a fost evreu, apostolii au fost toți evrei și, la început, chiar biserica a constat aproape în întregime din convertiți evrei. Deci, nu ar trebui să ne surprindă că, în gândirea bisericii primare, loialitatea față de făgăduitul Mesia evreu implica o anumită credincioșie față de iudaism.

Potrivit cărții Fapte, mulți oameni din biserica primară participau la închinarea din Templu, se întâlneau în sinagogi pentru a auzi Scripturile și continuau să aprecieze multe obiceiuri evreiești. De exemplu, ascultați cuvintele lui Pavel din Fapte 13:32:

Și noi vă aducem vestea aceasta bună că făgăduința făcută părinților noștri, Dumnezeu a împlinit-o pentru noi, copiii lor, înviind pe Isus (Fapte 13:32).

Pavel și cei care au călătorit cu el se identificau cu evreii din sinagogă, vorbind despre patriarhi ca „părinții noștri“ și despre creștinii ca noi, copiii lor.

În plus, biserica primară și comunitatea evreiască în general erau ambele dedicate acelorași Scripturi. În cartea Fapte, creștinii au apelat în permanență la Scripturi când au proclamat evanghelia în contexte evreiești.

Fapte 17:1-3 redă cum apela Pavel la Scripturi când Îl proclama pe Hristos evreilor. Ascultați cuvintele lui Luca:

... au venit în Tesalonic, unde era o sinagogă a iudeilor. Pavel, după obiceiul său, a intrat în sinagogă. Trei zile de Sabat a vorbit cu ei din Scripturi, dovedind și lămurind că Hristosul trebuia să pătimească și să învie din morți. (Fapte 17:1-3).

Mai mult, legătura profundă dintre creștinism și iudaism a dus la interacțiuni semnificative între autoritățile evreiești și biserica primară.

Potrivit cărții Fapte, îndrăzneala bisericii primare în proclamarea evangheliei lui Hristos a dus adesea la conflicte cu autoritățile evreiești. Dar primii creștini i-au recunoscut cât au putut de mult pe liderii evrei și li s-au împotrivit doar atunci când le pretindeau să nu asculte de poruncile lui Dumnezeu.

În ciuda legăturii profunde dintre poporul evreu și biserica primară, cele două se deosebeau totuși în mod fundamental.

În primul rând și cel mai important, creștinii și evreii necredincioși nu erau de acord în privința persoanei și lucrării lui Isus. Biserica proclama că Isus este Mesia care a înfrânt moartea și a restabilit toată creația, începând cu propria înviere din morți. Dar evreii necredincioși considerau că este cu neputință ca un om răstignit ca criminal să fie Mesia cel făgăduit. Această diferență a creat o ruptură între creștini și evreii necredincioși, care continuă până în zilele noastre.

În al doilea rând, deși biserica primară și liderii evrei erau de aceeași părere în ceea ce privește autoritatea Bibliei ebraice, s-au contrazis cu tărie în privința interpretării corecte a Scripturilor ebraice, în special cu privire la Isus. Biserica primară considera că nădejdea Scripturilor ebraice în ceea ce-L privea pe viitorul Mesia e împlinită în Isus, dar evreii necredincioși contraziceau acest fapt. În cadrul iudaismului existau multe partide, care susțineau o paletă largă de opinii, dar pentru majoritatea a fost imposibil să accepte că Isus împlinește așteptările mesianice ale Vechiului Testament.

În al treilea rând, biserica primară și poporul evreu din primul secol îi vedeau diferit pe neevrei. În general, evreii practicanți nu aveau legături cu neevreii. Pe de altă parte, mulți neevrei necircumciși erau așa de atrași de convingerile și învățătura etică a iudaismului încât se alăturau sinagogilor evreiești locale și erau cunoscuți drept „temători de Dumnezeu.” Temătorii de Dumnezeu erau mai respectați decât alți neevrei, dar nu erau membrii deplin ai comunității evreiești. Prozelitii neevrei se converteau la iudaism, dar acest lucru implica trecerea prin ritualuri de inițiere, inclusiv botezul și circumcizia, și respectarea tradițiilor evreiești.

Cu toate că primii creștini evrei i-au văzut la început în același fel pe neevrei, ei au ajuns treptat să înțeleagă că neevreilor care îl urmau pe Hristos trebuia să li se acorde statutul de membri deplin în biserica creștină. În lumina noii revelații de la Duhul Sfânt, biserica primară a hotărât că credința în Hristos, exprimată prin mărturisire și botez, e suficientă pentru statutul de membru în biserica creștină. Așa că apostolii și-au făcut un obicei din proclamarea evangheliei domniei universale a lui Hristos atât evreilor, cât și neevreilor, acceptând darurile și slujirea ambelor popoare pe măsură ce biserica creștea. Ei au înțeles că Dumnezeu îi folosea pe neevrei pentru a împlini nădejdea împărăției, pe care o dăduse poporului Său în Vechiul Testament. Nu este surprinzător că asta a dus la numeroase conflicte între evreii necredincioși și primii creștini.

Cunoașterea unor lucruri despre vremea când a scris Luca, despre cei cărora le-a scris și despre contextul social în care a scris ne va ajuta foarte mult în studiul cărții Fapte. Vom fi mai bine pregătiți să evaluăm problemele abordate de Luca, să înțelegem soluțiile lui și să le aplicăm în viața noastră de astăzi.

CONTEXTUL TEOLOGIC

Acum, că am examinat autorul și cadrul istoric al Faptelor, suntem gata să explorăm al treilea subiect principal al acestei lecții, și anume contextul teologic al cărții Fapte.

Când studiem Fapte, ne vin în minte multe întrebări teologice. Unde a învățat Luca perspectivele teologice pe care le avea? Cum a decis despre ce să vorbească și ce să omită în cartea lui? Ce principii generale i-au călăuzit scrierea? Ei bine, răspunsurile la aceste întrebări pot fi găsite în contextul teologic al lui Luca.

Discuția noastră cu privire la contextul teologic al Faptelor se va împărți în trei părți. În primul rând, vom explora bazele teologiei lui Luca din Vechiul Testament. În al doilea rând, vom analiza cum a fost influențată teologia lui de convingerile sale referitoare la Împărăția Mesianică a lui Dumnezeu. Și, în al treilea rând, vom vedea cum ne ajută Evanghelia lui Luca, primul volum al lucrării, să înțelegem mesajul Faptelor. Să începem cu bazele vechi-testamentare ale cărții Fapte.

VECHIUL TESTAMENT

Vechiul Testament a influențat scrierea lui Luca în cel puțin două moduri. În primul rând, Luca a fost profund influențat de viziunea vechi-testamentară asupra istoriei în general. Și, în al doilea rând, un impact profund l-a avut modul în care a tratat Vechiul Testament istoria Israelului în particular. Să vedem mai întâi modul în care viziunea vechi-testamentară asupra istoriei în general a constituit o sursă pentru teologia lui Luca.

Istoria

În marea sa lucrare *Penses*, filozoful creștin al secolului al XVII-lea, Blaise Pascal a vorbit despre trei adevăruri mari pe care le-au recunoscut oamenii de-a lungul istoriei. În primul rând, el vorbește despre gloria și frumusețea creației, minunăția care impregnează universul, întrucât Dumnezeu a făcut toate lucrurile bune. În al doilea rând, a vorbit despre conflictul derutant dintre gloria inițială a creației și actuala sa nefericire și corupție. Și, în al treilea rând, Pascal a vorbit despre răscumpărare, speranța că va exista o soluție a acestui conflict.

Gândurile lui Pascal se aseamănă cu împărțirea vechi-testamentară a istoriei lumii în trei mari etape: creația, căderea în păcat și răscumpărarea. Iar în Fapte, Luca a scris despre biserica primară într-un fel care reflectă această perspectivă întreită asupra istoriei.

Să ne gândim la perioada creației. În Geneza 1, Dumnezeu a pregătit lumea pentru a fi o prelungire a împărăției Sale cerești. El a ordonat universul; a făcut un paradis în Eden; a pus omenirea, imaginea Sa împărătească, în acest paradis; și a poruncit omenirii să se înmulțească și să domnească pe pământ, începând din Eden și până la marginile pământului. Pe scurt, Dumnezeu a pregătit scena pentru dezvoltarea deplină a împărăției Sale pe pământ.

Faptul că Luca era conștient de această importantă idee a Vechiului Testament este evident în multe locuri din Fapte. De exemplu, în 4:24-30, Petru și Ioan au vorbit despre creație ca dovadă a domniei împărătești a lui Dumnezeu peste pământ. În 14:15-17, Pavel și Barnaba au vorbit despre creație ca bază a domniei lui Dumnezeu peste națiuni. În 7:49, Ștefan a afirmat că Dumnezeu crease lumea pentru a fi așternutul picioarelor Lui. Ascultați cuvintele lui Pavel din Atena, în Fapte 17:24-27:

Dumnezeu, care a făcut lumea și tot ce este în ea, este Domnul cerului și al pământului ... El a făcut ca toți oamenii, ieșiți dintr-unul singur, să locuiască pe toată fața pământului ... ca ei să caute pe Dumnezeu și să se silească să-L găsească bătând, măcar că nu este departe de fiecare din noi (Fapte 17:24-27).

Potrivit acestui pasaj, fundalul lucrării de slujire a lui Pavel a ajuns până la creație. Dumnezeu este Domnul care a creat lumea și tot ce este în ea. El a ordonat lumea astfel încât oamenii să-L caute, să întindă mâna după El și să-L găsească. Lucrarea de slujire a lui Pavel s-a dezvoltat din scopurile stabilite de Dumnezeu la creație. Incluzând aceste detalii în cartea sa, Luca a arătat că tema creației era importantă pentru modul în care înțelegea el biserica primară.

Cam tot așa, faptul că Luca era conștient de căderea în păcat a omenirii apare, de asemenea, în prim planul cărții Fapte. Așa cum știm, Geneza 3 ne învață că, după ce Dumnezeu a creat omenirea, Adam și Eva s-au răzvrătit împotriva Lui. Iar impactul acestui lucru a fost colosal. Potrivit Vechiului Testament, omenirea avea un rol așa de esențial în lume încât căderea sa în păcat a dus întregul neam omenesc sub blestemul morții și a corupt întreaga creație.

Luca a scris despre nefericirea păcatului în multe locuri din Fapte. Găsim trimiteri la cădere în predicile lui Petru din 2:38 și 3:19, în apărarea apostolilor înaintea Sinedriului din 5:29-32, în cuvintele lui Pavel adresate prezbiterilor efeseni în 20:18-35 și în cuvântarea lui Pavel înaintea regelui Agripa din Fapte 26:20.

Cartea Fapte ilustrează în mod repetat că totul în creație — lumea fizică, structurile noastre economice, sistemele noastre politice și chiar biserica — suferă din cauza căderii în păcat a omenirii.

Din fericire, istorisirea lui Luca din Fapte indică, de asemenea, că el nu a crezut doar în învățătura despre creație și cădere, ci a îmbrățișat și învățătura vechi-testamentară relativă la răscumpărare. Oricât de oribil stricase păcatul omenirea și creația, Luca știa că Dumnezeu nu lăsase lumea fără speranță.

Vechiul Testament ne învață că Dumnezeu a răscumpărat (sau mântuit) oamenii de sub blestemul păcatului încă de la intrarea acestuia în lume. Dar, mai mult decât atât, profeții Vechiului Testament au prorocit, de asemenea, o zi în care păcatul și blestemul său vor fi eliminate complet din creație. Când Luca a scris cartea Fapte, și-a arătat în mod frecvent convingerea că această răscumpărare venea în lume prin lucrarea mântuitoare a lui Hristos. Această temă apare pe tot parcursul Faptelor.

Pentru a numi doar câteva, găsim aceste teme ale răscumpărării în: predica lui Petru din 2:21-40; apărarea apostolilor înaintea Sinedriului din 5:29-32; cuvintele îngerului către Corneliu din 11:14; cuvântarea lui Pavel din sinagoga din Antiohia

Pisidiei, în 13:23; cuvântarea lui Petru de la conciliul din Ierusalim, în 15:7-11, și cuvintele lui Pavel și Sila adresate temnicerului din Filipi în 16:30-31.

Când abordăm cartea Fapte, trebuie să ne amintim întotdeauna că Luca a fost profund influențat de viziunea vechi-testamentară privind istoria lumii în timp ce a scris. De aceea a redat el atât de des momente din primul secol care reflectau sfera largă a istoriei lumii de la creație, căderea în păcat și până la răscumpărarea în Hristos.

Acum, că am văzut viziunea vechi-testamentară a istoriei în general, suntem gata să trecem la viziunea vechi-testamentară a istoriei Israelului în particular și la modul în care relatarea lui Luca din Fapte se baza pe istoria acestei națiuni speciale.

Israel

Există nenumărate moduri în care Luca s-a bazat pe istoria Israelului când a scris Fapte. De dragul ilustrației, ne vom limita discuția la trei evenimente din istoria Israelului: alegerea lui Avraam de către Dumnezeu, exodul sub conducerea lui Moise și stabilirea dinastiei lui David. Întâi, vom analiza cum alegerea lui Avraam de către Dumnezeu a fost o sursă pentru istorisirea lui Luca.

Geneza 12:1-3 consemnează alegerea lui Avraam de către Dumnezeu, pentru a fi părintele unei națiuni speciale. Acolo citim aceste cuvinte:

Domnul zisese lui Avram: „Ieși din țara ta, din rudenia ta și din casa tatălui tău și vino în țara pe care ți-o voi arăta. Voi face din tine un neam mare și te voi binecuvânta; îți voi face un nume mare și vei fi o binecuvântare. Voi binecuvânta pe cei ce te vor binecuvânta și voi blestema pe cei ce te vor blestema; și toate familiile pământului vor fi binecuvântate în tine“ (Geneza 12:1-3).

Potrivit acestor verste, Dumnezeu l-a chemat pe Avram să meargă în țara Făgăduinței cu două scopuri principale.

Pe de o parte, Avraam avea să fie tatăl unei mari națiuni, să devină faimos și să primească multe binecuvântări spirituale și materiale. Binecuvântările oferite de Dumnezeu lui Avraam și urmașilor săi trebuiau să fie demonstrații simbolice ale faptului că există speranță în mântuirea lui Dumnezeu, chiar și în această lume căzută.

Dar, pe de altă parte, chemarea lui Dumnezeu mergea mult mai departe decât ceea ce aveau să primească Avraam și urmașii lui. Prin Avraam, toate popoarele de pe pământ aveau să fie binecuvântate. Avraam și urmașii lui urmau să devină un canal al binecuvântărilor divine pentru toate familiile pământului.

Acest accent dublu pus pe faptul că Dumnezeu l-a ales pe Avraam stă la baza unei mari părți din gândirea lui Luca din Fapte. Pe de o parte, Luca a relatat frecvent cum binecuvântarea mântuirii în Hristos a venit la evrei, urmașii lui Avraam, împlinind făgăduințele făcute de Dumnezeu marelui patriarh.

Dar, pe de altă parte, Luca s-a axat și pe modul în care creștinii evrei au dus evanghelia lui Hristos neevreilor. În repetate rânduri, Luca a relatat în Fapte cum evrei ca Filip, Petru, Pavel și Barnaba au dus lumii evanghelia mântuirii. Și acest lucru împlinea făgăduințele făcute de Dumnezeu lui Avraam.

În al doilea rând, perspectiva lui Luca din Fapte a arătat și cum înțelegea el relația dintre Moise și biserica creștină. Ca izbăvitor dat de Dumnezeu, Moise a scos Israelul din robia Egiptului, a prezentat poporului Legea lui Dumnezeu și i-a făcut să dea socoteală în fața Legii. Și, în aceeași Lege, Moise a profetizat că Dumnezeu va trimite într-o zi un alt profet ca el, pentru a-l răscumpăra poporul din robia față de păcat. Și, așa cum a precizat Luca în Fapte, acest profet s-a dovedit a fi Isus. Ascultați cuvintele lui Ștefan pe care le-a consemnat Luca în Fapte 7:36-39:

Moise a zis fiilor lui Israel: „Domnul Dumnezeu vostru vă va ridica dintre frații voștri un Proroc ca mine: de El să ascultați.“ El este acela care, în adunarea israeliților din pustiu, cu îngerul care i-a vorbit pe muntele Sinai și cu părinții noștri, a primit cuvinte vii, ca să ni le dea nouă. Părinții noștri n-au vrut să-l asculte, ci l-au nesocotit: și, în inimile lor, s-au întors spre Egipt (Fapte 7:36-39).

Din punctul de vedere a lui Ștefan, Isus era profetul prezis de Moise. Prin urmare, a-L respinge pe Isus însemna a-l respinge pe Moise și a respinge Legea, întocmai cum făcuseră israeliții în vechime. Pentru a fi cu adevărat dedicat lui Moise și Legii, trebuia să-L îmbrățișezi pe Hristos.

Și uitați cum a rezumat Luca cuvintele lui Pavel adresate liderilor evrei în Fapte 28:23:

Pavel le-a vestit Împărăția lui Dumnezeu, le-a adus dovezi și a căutat să-i încredințeze, prin Legea lui Moise și prin Proroci, despre lucrurile privitoare la Isus. (Fapte 28:23).

Pentru Pavel și restul bisericii primare, acceptarea lui Moise și a Legii era fundamentală pentru credința în Hristos. Și această convingere a influențat ce a scris Luca în Fapte.

În al treilea rând, Luca a fost influențat de relatarea vechi-testamentară despre dinastia lui David. Ar fi dificil să ne imaginăm vreă temă a Vechiului Testament care să fie mai importantă pentru Luca decât stabilirea casei lui David ca dinastie permanentă care să conducă Israelul.

Când Israelul a devenit imperiu în Vechiul Testament, Dumnezeu a ales familia lui David drept dinastie permanentă care să-l conducă poporul. Dar Vechiul Testament a anticipat și ziua în care casa lui David va extinde domnia lui Dumnezeu de la Israel până la marginile pământului.

Cum citim în Psalmul 72:8, 17:

El va domni de la o mare la alta și de la râu până la marginile pământului ... Toate neamurile vor fi binecuvântate prin el și-l vor numi fericit (Psalmul 72:8, 17, NTR).

Așa cum dezvăluie aceste versete, prin urmașul său, David, avea să devină Avraam o binecuvântare pentru lume. Dar David nu avea să realizeze lucrul acesta personal, ci unul dintre urmașii săi urma să fie împăratul care-și va extinde domnia binevoitoare și pașnică peste întreaga lume.

În Fapte, Luca s-a inspirat profund din această nădejde în casa lui David. El a înțeles că Isus era fiul lui David, conducătorul împărătesc al împărăției lui Dumnezeu, care Își extindea domnia de la Ierusalim până la marginile pământului prin intermediul bisericii.

De exemplu, ascultați cuvintele lui Iacov de la Conciliul din Ierusalim, găsite în Fapte 15:14-18:

Dumnezeu și-a aruncat privirile peste Neamuri, ca să aleagă din mijlocul lor un popor care să-I poarte Numele. și cu faptul acesta se potrivesc cuvintele prorocilor, după cum este scris: „După aceea Mă voi întoarce și voi ridica din nou cortul lui David din prăbușirea lui, îi voi zidi dărâmăturile și-l voi înălța din nou: pentru ca rămășița de oameni să caute pe Domnul, ca și toate Neamurile peste care este chemat Numele Meu, zice Domnul, care face aceste lucruri și căruia Îi sunt cunoscute din veșnicie“ (Fapte 15:14-18).

Aici Iacov a făcut referire la Amos 9:11-12, unde Amos a prezis că Dumnezeu va restabili dinastia lui David și va extinde domnia sa peste națiuni. Așa cum a precizat aici, Iacov considera că reușita evangheliei printre neevrei era împlinirea acestor speranțe ale Vechiului Testament.

Luca voia ca cititorii lui să înțeleagă că Isus este moștenitorul făgăduințelor lui Avraam, acel profet ca Moise și ultimul împărat davidic. Isus urcase la tronul Său și cucerea lumea prin proclamarea evangheliei și creșterea bisericii, extinzându-și împărăția mântuirii de la Ierusalim până la marginile pământului, exact așa cum prevestise Vechiul Testament.

ÎMPĂRĂȚIA LUI DUMNEZEU

După ce am văzut cum s-a bazat Luca pe Vechiul Testament, suntem gata să vedem cum a contribuit împărăția mesianică a lui Dumnezeu la contextul teologic al Faptelor.

Discuția noastră despre împărăția lui Dumnezeu se va împărți în trei părți. În primul rând, vom analiza teologia mesianică evreiască prevalentă în primul secol. În al doilea rând, ne vom concentra pe teologia lui Ioan Botezătorul. Și, în al treilea rând, vom compara pe scurt aceste puncte de vedere cu teologia mesianică creștină pe care a susținut-o Luca. Să începem cu perspectivele teologiei evreiești.

Teologia evreiască

După scrierea ultimelor cărți ale Vechiului Testament în secolul al V-lea î.H., Israelul a intrat într-o perioadă de beznă spirituală. Sute de ani, marea majoritate a israeliților au trăit în afara țării Făgăduinței, iar cei rămași în țară au suferit sub tirania cârmuitorilor neevrei. La început au fost babilonienii, apoi mezii și perșii, apoi grecii și în

final romanii. Ca urmare a acestei prelungi perioade de suferință, nădejdea că Dumnezeu va trimite Israelului un eliberator mesianic a devenit unul dintre motivele cele mai dominante ale teologiei evreiești.

Speranțele mesianice evreiești au luat multe forme diferite. De exemplu, zeloții credeau că Dumnezeu vrea ca Israelul să inaugureze venirea lui Mesia printr-o insurecție împotriva autorităților romane. Diversele grupări apocaliptice credeau că Dumnezeu va interveni în mod supranatural pentru a-și distruge dușmanii și a-și face poporul victorios. Au existat, de asemenea, nomiștii, cum erau celebrii farisei și saducheii, care credeau că Dumnezeu nu va interveni până când Israelul nu devine ascultător de Lege. În diferite momente din cartea Fapte, el a menționat că mulți evrei au respins viziunea creștină despre împărăția mesianică.

Deși evreii au avut multe așteptări diferite pentru Mesia, Luca a văzut că o tranziție semnificativă în teologia evreiască a avut loc prin lucrarea de slujire a lui Ioan Botezătorul.

Ioan Botezătorul

Atât Evanghelia lui Luca, cât și cartea Fapte, arată că Ioan Botezătorul a chemat la pocăință adevărată și a proclamat vestea cea bună că Mesia era pe cale să aducă împărăția lui Dumnezeu pe pământ. Și, mai mult decât atât, Ioan L-a identificat corect pe Isus ca fiind Mesia. Ascultați cuvintele lui Ioan Botezătorul din Luca 3:16-17:

Ioan, drept răspuns, a zis tuturor: „Cât despre mine, eu vă botez cu apă; dar vine Acela care este mai puternic decât mine și căruia eu nu sunt vrednic să-I dezleg cureaua încălțăminteii. El vă va boteza cu Duhul Sfânt și cu foc. Acela are lopata în mână; Își va curăța aria cu desăvârșire și Își va strânge grâul în grânar, iar pleava o va arde într-un foc care nu se stinge“ (Luca 3:16-17).

Aici, Ioan a declarat pe bună dreptate că Mesia va aduce marea binecuvântare și curățare a Duhului Sfânt, inclusiv judecata. Însă el avea impresia greșită că Mesia va face această lucrare dintr-o dată.

Ioan nu a anticipat că Mesia va aduce lumii mântuirea și judecata în etape. Mai târziu, el a rămas nedumerit de faptul că Isus nu făcuse încă tot ceea ce se așteptaseră teologii evrei să facă Mesia. A fost așa de tulburat încât a trimis mesageri ca să-L întrebe pe Isus dacă e cu adevărat Mesia.

Ascultați cum a descris Luca întrebarea lor și răspunsul lui Isus în Luca 7:20-23:

Aceștia, când s-au înfățișat înaintea lui Isus, I-au zis: „Ioan Botezătorul ne-a trimis la Tine să Te întrebăm: Tu ești Acela care are să vină sau să așteptăm pe altul?“ ... și, drept răspuns, le-a zis: Duceți-vă de spuneți lui Ioan ce ați văzut și auzit: orbii văd, șchiopii umblă, leproșii sunt curățați, surzii aud, morții învie, și săracilor li se propovăduiește Evanghelia. Ferice de acela pentru care nu voi fi un prilej de poticnire“ (Luca 7:20-23).

În răspunsul către Ioan Botezătorul, Isus a făcut aluzie la un număr de profeții mesianice din cartea lui Isaia. El a făcut acest lucru pentru a-l asigura pe Ioan că era în curs să împlinească diversele așteptări ale profeției mesianice vechi-testamentare, chiar dacă nu le terminase pe toate. De asemenea, Isus l-a încurajat pe Ioan să nu se poticnească din cauza felului în care se desfășura lucrarea Sa mesianică.

Pe scurt, misiunea mesianică a lui Isus arăta foarte diferit de așteptări. Speranțele mesianice evreiești se uitau după o împărăție politică pământească imediată, sub conducerea lui Mesia, similară împărăției conduse de David cu veacuri înainte. Dar Isus nu a încercat să stabilească acest tip de împărăție în timpul lucrării Sale pământești.

Având în vedere ce am înțeles despre teologia mesianică evreiască și despre concepțiile lui Ioan Botezătorul, suntem pregătiți să trecem la teologia creștină timpurie despre Mesia și împărăția lui Dumnezeu.

Teologia creștină

În scrierile lui Luca, ca și în restul Noului Testament, teologia mesianică creștină este strâns legată de evanghelia sau vestea bună creștină. Putem rezuma mesajul evangheliei nou-testamentare în acest mod:

Evanghelia este vestirea că împărăția lui Dumnezeu vine pe pământ prin persoana și lucrarea lui Isus, Mesia, și că ea se extinde spre marea sa desăvârșire, pe măsură ce Dumnezeu oferă mântuirea celor care Îl primesc și se încred în Isus ca Mesia.

Veți observa că mesajul evangheliei atinge două idei esențiale. Pe de o parte, găsim ceea ce am putea numi partea mai obiectivă a evangheliei creștine. Împărăția lui Dumnezeu vine pe pământ prin persoana și lucrarea lui Isus. Luca credea că Isus, ca Mesia, demarase faza finală a împărăției lui Dumnezeu pe pământ și că într-o zi se va întoarce pentru a termina ce a început.

Și, pe de altă parte, mesajul evangheliei nou-testamentare avea și o latură mai subiectivă. El anunța că stadiul final al împărăției lui Dumnezeu se îndrepta spre marea sa desăvârșire, pe măsură ce Dumnezeu acordă mântuirea celor care Îl primesc și se încred în Isus ca Mesia. Domnia lui Dumnezeu peste lume înaintează pe măsură ce evanghelia atinge inima celor care cred și îi aduce în mântuirea înfăptuită de Isus.

În cartea Fapte, Luca a atras atenția asupra ambelor dimensiuni ale evangheliei. Pe latura obiectivă, el a subliniat realitățile măreței lucrări de mântuire a lui Dumnezeu în Hristos. El a consemnat proclamația bisericii că Isus murise pentru păcatele poporului Său, că fusese înviat din morți, că domnește la dreapta lui Dumnezeu Tatăl și că Se va întoarce în slavă.

De exemplu, ascultați redarea predicii lui Petru de la Cincizecime din Fapte 2:22-24:

Pe Isus din Nazaret, Om adevărat de Dumnezeu înaintea voastră prin minunile, semnele și lucrările ... voi L-ați răstignit și L-ați omorât

prin mâna celor fărădelege. Dar Dumnezeu L-a înviat ... (Fapte 2:22-24).

Observați că proclamarea evangheliei de către Petru cuprinde datele obiective ale vieții, morții și învierii lui Mesia.

Dar Luca a atras atenția și la partea mai subiectivă a evangheliei. În numeroase ocazii, el a subliniat importanța acceptării adevărului lui Hristos în mod personal de către oameni, așa încât să le transforme viața.

De pildă, consemnarea cuvântării lui Petru de la Cincizecime include și aceste cuvinte din Fapte 2:37-39:

După ce au auzit aceste cuvinte, ei au rămas străpuși în inimă și au zis lui Petru și celorlalți apostoli: „Fraților, ce să facem?” „Pocăți-vă,” le-a zis Petru, „și fiecare din voi să fie botezat în Numele lui Isus Hristos, spre iertarea păcatelor voastre; apoi veți primi darul Sfântului Duh“ (Fapte 2:37-39).

Evanghelia creștină îi străpunge în inimă pe cei care o aud. Ea nu este doar o simplă acceptare a lucrurilor, ci o acceptare a Mântuitorului, care transformă viața.

Așa cum am spus, teologia evreiască a primului secol considera că Mesia va stabili o împărăție politică dintr-o dată. Dar Isus și apostolii Săi ne-au învățat că împărăția lui Mesia crește treptat, prin extinderea bisericii și transformarea personală a oamenilor.

Acesta este unul din motivele pentru care Luca și-a concentrat așa de mult atenția pe convertirea necredincioșilor prin proclamarea evangheliei. El știa că acesta era mijlocul prin care împărăția mesianică a lui Dumnezeu se va extinde în toată lumea.

Având în vedere contururile largi ale viziunii Vechiului Testament, ar trebui să analizăm un al treilea aspect al contextului teologic al Faptelor: temelia sa din Evanghelia lui Luca.

EVANGHELIA LUI LUCA

Când citim cartea Fapte, trebuie să ne amintim întotdeauna că este al doilea din două volume scrise de Luca lui Teofil. Intenția lui Luca a fost ca aceste cărți să fie întotdeauna citite împreună. Evanghelia sa este prima parte a relatării și cartea Fapte este a doua parte. Prin urmare, pentru a citi corect cartea Fapte, trebuie să înțelegem cum continuă ea relatarea începută în evanghelie.

Sunt mai multe moduri prin care Evanghelia lui Luca ne pregătește să înțelegem mesajul Faptelor. Dar, pentru scopurile noastre, ne vom concentra pe tema împărăției lui Dumnezeu, care apare în ambele volume. În Evanghelia lui Luca, Isus a stabilit modelul și scopul pentru împărăția lui Dumnezeu și și-a pregătit apostolii să-I continue lucrarea după înălțare. În cartea Fapte, Isus S-a înălțat la cer și și-a însărcinat apostolii, ajutați de Duhul Sfânt, să-I răspândească împărăția prin evanghelie.

Vom analiza două moduri prin care Evanghelia lui Luca pregătește calea pentru lucrarea de zidire a împărăției, făcută de apostoli, din cartea Fapte. Mai întâi, vom privi la Isus ca la Cel care a adus împărăția. Și, în al doilea rând, vom explora rolul apostolilor în

continuarea aducerii împărăției după înălțarea lui Isus la cer. Să începem cu Isus ca Cel care aduce împărăția lui Dumnezeu.

Isus

Pe tot parcursul evangheliei sale, Luca L-a descris pe Isus ca profetul care a proclamat venirea împărăției lui Dumnezeu și ca împăratul care aducea împărăția la putere prin înălțarea la tronul Său. Chiar Isus a vorbit despre ambele idei în multe locuri. Dar, ca ilustrație, vom vedea doar două ocazii în care le-a menționat în lucrarea Sa publică.

Pe de o parte, în Luca 4:43, Isus a rostit aceste cuvinte aproape de începutul lucrării Sale publice:

Trebuie să vestesc Evanghelia Împărăției lui Dumnezeu ... fiindcă pentru aceasta am fost trimis (Luca 4:43).

Pe de altă parte, la sfârșitul lucrării Sale publice, chiar înainte de intrarea triumfală în Ierusalim, unde a fost prezentat ca împărat, Isus a spus pilda celor zece poli în Luca 19:12-27. În această pildă, a explicat cum va veni împărăția încetul cu încetul. Majoritatea evreilor din vremea lui nădăjduiau într-o împărăție ce va veni imediat în toată plinătatea. Dar Isus ne-a învățat că El aduce împărăția încet și în etape. Isus inaugurasă împărăția, dar pleca pentru o perioadă lungă de timp ca să fie încoronat Împărat și nu Își va finaliza împărăția înainte de a Se întoarce.

Ascultați cum începe pilda celor zece poli în Luca 19:11-12:

...Isus a mai spus o pildă, pentru că era aproape de Ierusalim, și ei credeau că Împărăția lui Dumnezeu are să se arate îndată. Deci a zis: „Un om de neam mare s-a dus într-o țară depărtată, ca să-și ia o împărăție, și apoi să se întoarcă“ (Luca 19:11-12).

Observați ce s-a întâmplat aici. Isus era pe cale să intre în Ierusalim și să fie proclamat Împărat, dar nu voia ca poporul să presupună că El Se va instala cârmuitor pământesc în acel moment. În schimb, El va pleca pentru multă vreme, ca să primească titlul de Împărat, și va reveni pentru a-și conduce împărăția pământească în viitor.

Și exact așa s-a întâmplat. În Ierusalim, Isus a fost arestat și răstignit. Apoi, a înviat din morți și S-a înălțat la ceruri, moment în care a primit titlul de Împărat de la Tatăl. Și urmează să Se întoarcă pentru a-și desăvârși împărăția.

După ce am înțeles modul în care Evanghelia lui Luca L-a stabilit pe Isus ca Cel care aduce împărăția, ar trebui să trecem la a doua chestiune stabilită în evanghelie: rolul apostolilor în înaintarea împărăției prin evanghelie.

Apostolii

În noaptea dinaintea crucificării lui Isus, El și-a instruit apostolii să Îi ducă mai departe lucrarea de aducere a împărăției.

Ascultați cuvintele pe care li le-a spus în Luca 22:29-30:

De aceea vă pregătesc Împărăția, după cum Tatăl Meu Mi-a pregătit-o Mie, ca să mâncați și să beți la masa Mea în Împărăția Mea și să ședeți pe scaune de domnie, ca să judecați pe cele douăsprezece seminții ale lui Israel (Luca 22:29-30).

Isus și-a numit apostolii ca lideri și judecători în împărăția Sa. Sarcina lor era ca, în dependență de Duhul Sfânt, să continue de unde rămăsese El, proclamând evanghelia împărăției și extinzând împărăția pentru a umple lumea.

Prin urmare, putem vedea că Evanghelia lui Luca stabilește că inaugurarea împărăției a fost sarcina principală a lui Isus și că El i-a însărcinat pe apostoli să ducă mai departe lucrarea aceasta, după înălțarea Sa la cer.

Iar cartea Fapte începe chiar de unde se termină Evanghelia lui Luca. Începe cu explicația lui Luca că, după învierea lui Isus din morți și înainte de înălțarea Sa la ceruri, El a petrecut un timp învățându-i pe apostoli.

Ascultați relatarea lui Luca din Fapte 1:3-8:

[Isus] arătându-li-Se deseori, timp de patruzeci de zile, și vorbind cu ei despre lucrurile privitoare la Împărăția lui Dumnezeu. Pe când Se afla cu ei, le-a poruncit să nu se depărteze de Ierusalim, ci să aștepte acolo făgăduința Tatălui ... „Voi, nu după multe zile, veți fi botezați cu Duhul Sfânt.“ ... L-au întrebat: „Doamne, în vremea aceasta ai de gând să așezi din nou Împărăția lui Israel?“ El le-a răspuns: „Nu este treaba voastră să știți vremurile sau soroacele; pe acestea Tatăl le-a păstrat sub stăpânirea Sa. Ci voi veți primi o putere, când Se va coborî Duhul Sfânt peste voi, și-Mi veți fi martori în Ierusalim, în toată Iudeea, în Samaria și până la marginile pământului“ (Fapte 1:3-8).

Încă o dată, Isus i-a încurajat pe cei care-L urmau să nu aștepte o desăvârșire imediată a împărăției. În schimb, a confirmat că apostolii vor fi responsabili să-I ducă mai departe lucrarea prin proclamarea evangheliei în lume.

Și tocmai asta au făcut apostolii în cartea Fapte. Au zidit biserica drept formă curentă a împărăției lui Dumnezeu. Și au dus evanghelia împărăției în noi teritorii și la noi oameni, extinzând împărăția din Ierusalim în Iudeea, în Samaria, și până la marginile pământului.

Ascultați cum a încheiat Luca cartea Fapte în 28:30-31:

Pavel a rămas doi ani întregi într-o casă pe care o luase cu chirie. Primea pe toți care veneau să-l vadă, propovăduia Împărăția lui

**Dumnezeu și învața pe oameni, cu toată îndrăzneala și fără nicio
piedică, cele privitoare la Domnul Isus Hristos (Fapte 28:30-31).**

Observați că, în loc să spună simplu că Pavel a predicat „evanghelia,” Luca a spus că Pavel a predicat împărăția lui Dumnezeu. Cartea Fapte se termină exact așa cum începe, subliniind rolul apostolilor de a lărgi împărăția lui Dumnezeu pe pământ prin propovăduirea lor.

Când abordăm cartea Fapte, trebuie să avem în permanență în vedere că Luca a scris pornind de la contextul vechi-testamentar și de la convingerile primului secol despre împărăția lui Dumnezeu în Hristos. Și trebuie să ținem minte și că Fapte urmează după Evanghelia lui Luca, relatând cum lucrarea împărăției, începută prin slujirea lui Hristos, a fost continuată prin apostoli și biserica primară, cu ajutorul Duhului Sfânt.

CONCLUZIE

În această lecție am analizat cine este autorul cărții Fapte; am descris cadrul ei istoric; și am explorat contextul ei teologic. Reținerea acestor detalii în timp ce studiem cartea Fapte ne va ajuta să-i descoperim înțelesul inițial și să o aplicăm corect în viața noastră.

Pe măsură ce vom merge mai departe în acest ciclu, vom vedea cum contextul Faptelor deschide multe ferestre în această carte minunată. Vom descoperi cum relatarea inspirată a lui Luca despre biserica primară i-a condus pe Teofil și biserica primară într-o slujire credincioasă a lui Hristos. Și vom vedea că Fapte oferă o îndrumare crucială pentru biserica de astăzi, în timp ce proclamăm evanghelia împărăției proprii noastre lumi.